

AKTÍVNE REVOLTY PASÍVNYCH POSTÁV V POVIEDKACH DUŠANA MITANU

VALÉRIA ONUFEROVÁ

Stupeň, forma, ročník štúdia: Bc., denná, 3.

Študijný program: učiteľstvo anglického jazyka a literatúry a slovenského jazyka a literatúry

Konzultant: Mgr. Soňa Pariláková, PhD.

Kľúčové slová: interpretácia, postava, poviedka. D. Mitana

V prozaických textoch Dušana Mitanu objavujeme originálnu poetiku postáv. Atraktivita jeho postáv tkvie v tom, že vedú dva paralelné životy - jeden je reálny a druhý skôr vnútorný. V reálnom živote sa postavy stretávajú s termínmi, povinnosťami, predsudkami, rôznymi názormi, tiež s nátlakom, stereotypom, pokusmi o dokonalosť, nespokojnosťou, odporom, strachom. Vnútorný svet je pretkaný tajomstvami, neprebádanými zákutiami mysle, rôznymi logicky nevysvetliteľnými nejasnosťami, vzburami, pokusmi o lepšie sebazpoznanie, ale i originalitou, zvedavosťou, túžbou. Tieto dva životy Mitanove postavy vôbec neseparujú, naopak, žijú na ich pomedzí a balansujú.

Naším cieľom je priblížiť Mitanove postavy, zaujímavé nielen svojím podivíntvom a tajomstvami, no najmä bohatým vnútorným svetom, ktorý do nich autor vložil. Vo vybraných poviedkach sme sa zamerali na protagonistov, či skôr antihrdinov. Do popredia sa dostalo najmä vnútorné prežívanie protagonistov - v tomto prípade sme sa zamerali na príklady postáv, ktoré disponujú znakmi pasívneho správania.

Postoje vybraných postáv spoznávame najmä prostredníctvom priameho rozprávača, ktorý má bezprostrednú účasť ako na deji, tak na zobrazovaní prežívania postavy. Autor protagonistov modeloval tak, aby ostali zahalení tajomstvom a pôsobili podivínsky, zároveň ich neobmedzoval, pokiaľ ide o ich fantáziu. Ich správanie nevysvetľoval. Postavy zvyčajne ignorujú všeobecne platné predpoklady a obchádzajú plytkosť. Nezaoberajú sa takými problémami, ktoré trápia väčšinu, orientujú sa na svoje najhlbšie myšlienky.

V jednej z poviedok Dušana Mitanu objavujeme výrazne pasívnu postavu. Tento aspekt možno pozorovať v mnohých ďalších prozaických textoch tohto autora, avšak konkrétne v poviedke *Posledný termín*, ktorá sa nachádza v zbierke *Psie dni*, je pasivita najvýraznejším atribútom protagonistu. V našom príspevku sa pokúsime zachytiť revoltu, ktorá je vyjadrená práve prostredníctvom pasivity hlavnej postavy. Druhá vybraná poviedka, *Horúce popoludnie* zo zbierky *Psie dni*, tiež ponúka pohľad na postavu, ku ktorej môžeme priradiť atribút pasivity, no už v inom zmysle - postava sa k problémovým situáciám nestavia ľahostajne, no v konečnom reaguje pasívne a z problémom len uteká, nerieši ich.

V poviedke *Posledný termín* autor pracuje s mužskou postavou bez mena, nepoznáme ani jej vek či rodinné zázemie. Protagonista je externým zamestnancom redakcie časopisu a predstavuje typ nekonformného individua, ktorý je časovo dezorientovaný - „*Ani neviem, aký je vlastne deň. Ako včera. Či predvčerom? A možno to bolo už pred týždňom... Išiel som do kina Palace, kde bežalo nonstop premietanie času. Za korunu dvadsať som sa pohodlne vyspal. .... Keď som sa prebudil, na okamih som sa zdesil. Zdalo sa mi, že som spal roky. ... Ani hodinky ma neupokojili. Spal som síce podľa nich iba tri hodiny, ale ktoviekoľko dní.*“ (Mitana, 2012, s. 42). Po nenaplnení pracovných povinností, čiže po nedodržaní termínu, v ktorom mal do redakcie dodať článok, je konfrontovaný so skutočnosťou, že

príde o svoje zamestnanie. „Celkom určite viem, že som prišiel o prácu, aj keď oficiálne vyrozumenie ešte neprišlo.“ (Mitana, 2012, s. 41). Keďže zatiaľ sa postava len domnieva, že o prácu príde, môžeme tieto domnienky interpretovať ako znak toho, že sa nad sebou dôkladne zamýšľa, a uvedomuje si, že jej konanie nie je také, aké spoločnosť očakáva. Autor modeluje postavu, ktorá introspekciou ukazuje, že by teoreticky aj mala ambíciu vyvinúť úsilie potrebné pre zmenu, nie je však schopná zmenu zrealizovať. Protagonista je na jednej strane zo svojej situácie sklamaný a vyčíta si, že sa do nej dostal len vlastným pričinením – „Mal by som mať výčitky svedomia, lebo viem, že som si všetko zapríčiniť sám.“ – na druhej strane si uvedomuje, že je na dne a čoskoro bude potrebné situáciu vyriešiť – „Možno som podvedome túžil po terajšej situácii, lebo sa budem musieť odhodlať na čin.“ (Mitana, 2012, s. 41). Doteraz len čakal na nejaký podnet, ktorý by ho posunul, a posúva ho práve negatívna stránka aktuálnej skutočnosti. Až keď sa dostal na pomyselný okraj či dno, začal premýšľať nad tým, že by svoje doterajšie konanie mohol pozmeniť. Avšak postava je skôr pasívna a činy si kompenzuje premýšľaním, čo nachádzame vo vete „nikdy nevystúpim z hmly; ... ponechám ich v ilúzii, že so mnou manipulujú, ale pritom si budem myslieť svoje.“ (Mitana, 2012, 46).

Neskôr protagonista počas rozhovoru so šéfom pôsobí rezervovane, až neprítomne. Ignoruje šéfov prehovor aj dohováranie, svoju pozornosť sústreďuje na slinu, asfalt, muchu, atď., teda na čokoľvek iné, len nie na to, čo sa od neho očakáva. Dokonca sa môžeme domnievať, že sa postava prejavuje ľahostajne, no vyvracia to jej detailné pozorovanie situácie, keď opisuje: „Pozoroval som muchu na čerstvej sline, pomaly zasychajúcej na asfalte chodníka“ „Keď som premýšľal o podobných veciach, je len samozrejmé, že som nemohol počúvať šéfa tak pozorne, ako by to vyžadovala závažnosť situácie. Ale on stále hovoril, hoci musel vidieť, že som niekde inde. Zachytil som občas jeho slová, ale zmysel mi unikol. Vnímam som iba to, že sa mi niekto prihovára.“ (Mitana, 2012, s. 48). Toto jeho správanie môžeme interpretovať ako dôkaz jeho všeobecnej nespokojnosti. Nereaguje podľa očakávania a tým vzbudzuje pozornosť, núti šéfa (predstavujúceho okolitý svet) čeliť faktu, že má odlišný názor, a nie je neschopný naplniť jeho nariadenia.

Postava je schopná sebareflexie, nemôže však v sebe nájsť riešenie svojho problému a ostáva pasívnou. Racionálne vyslovuje názor na normy, nevie ich rešpektovať. „Keďže pre nich existujem iba v ich hlavách, zdá sa im, že sú mojimi bezvýhradnými vládcami. Keby som pred nich predstúpil a oni by zistili, aký skutočne som, keby som prestal hrať svoju úlohu a splňať ich režijné pokyny, vymkol by som sa im z moci, presiahol by som ich, vstúpil by som do ich vlastných životov, totálne by som sprobematizoval ich vlastnú existenciu. Nerozoznajú už reálne od ireálneho, ako nevedia, čo si vymysleli a čo je skutočnosť. Splnili svoju úlohu, vytvorili novú skutočnosť, ale keby som sa vynoril z hmly, zrazu by ich začala zhrýzať otázka – čím sme zaplatili vytvorenie novej skutočnosti?“ (Mitana, 2012, s.46). Jeho odpor však nie je sprevádzaný žiadnou reakciou. Postava sa proti spoločnosti prieči ticho, bojuje len vo svojich myšlienkach. Uvedomuje si vážnosť svojej situácie a zároveň situáciu v spoločnosti. Neprichádza však k žiadnemu riešeniu, nenastáva ani zmena v jeho myslení či správaní. Výrazne kritizuje spoločnosť a obviňuje ju z toho, že je falošná a že je to len dôsledkom ich konania. Tvrdí, že splnili svoju úlohu a vytvorili novú skutočnosť, vymysleli pravidlá a očakávania, na naplnenie ktorých trvajú. Protagonista im pasívne odporuje a seba samého vidí ako v hmle, uvedomuje si, že by so svojim názorom mohol vyjsť do svetla, no odhodlane v hmle ostáva a ticho si v nej šomre. Zisťuje, že je permanentne nespokojný s miestom, kde sa práve nachádza a snaží sa odhodlať k tomu, aby svoje aktuálne pôsobisko zmenil. „Treba opäť zmeniť vzduch. Vlastne sa všade cítim dobre, iba nie tam, kde práve som. A tak musím ísť tam, kde nie som, a myslím si – to je ono, ale opäť to príde a opäť si hovorím – všade inde dobre, len nie tu.“ (Mitana, 2012, s. 51). Nespokojnosť so spoločnosťou a obmedzujúcimi očakávaniami môžeme vnímať ako tichú revoltu pasívneho protagonistu a jej význam spočíva v prezentácii názoru na spoločnosť.

Poviedka *Horúce popoludnie* ukazuje situáciu, v ktorej sa ocitne mužský protagonista. Ako vo väčšine poviedok, autor nám neponúka informáciu o veku, zamestnaní, či rodinnom zázemí, sústreďuje sa na jednotlivca a konkrétnu situáciu, v ktorej sa nachádza.

Protagonista v období horúčav vchádza do neznámej krčmy. Atmosféra horúceho letného dňa „ovplyvňuje, ba miestami bezprostredne určuje jednak zmyslové vnímanie skutočnosti, jednak psychické pochody postáv a následne ich konanie“ (Krnová, 1995, s.345). Motív postavy čeliacej vplyvu nepremožiteľnej horúčavy symbolizuje totalitný nátlak spoločnosti, na ktorý autor alegoricky odkázal.

Aj samotný názov poviedky napomáha tento motív interpretovať - muž žijúci v mestskom prostredí získava sociálnu skúsenosť práve v časoch veľmi „horúcich“. Protagonista postrehol, že v krčme každý pije pivo, „*akoby vypukla pivná horúčka. Tí už zrejme celkom rezignovali, pomyslel som si, keď som pozeral na ospalé, otupené tváre mužov, apaticky sa nalievajúcich tým ohlupujúcim nápojom.*“ (Mitana, 2012, s.64). Vzhľadom na spoločenskú situáciu, v ktorej nátlak, zákazy a nesloboda privádzali ľudí ku konfliktom, protagonista ukazuje, akú výraznú funkciu spĺňa dav, a to najmä mierou manipulácie v situácii, ktorú striktne a nekompromisne kontroloval výčapník. Koncentrácia atribútov (rezignácia, otupenosť, apatickosť), ktoré protagonista priradil ľuďom v krčme, rozhodne nie je náhodná; vyjadruje, ako protagonista vnímal podriadenie sa ľuďom ešte predtým, ako musel konkrétnej situácii čeliť. O protagonistovi vieme, že pivo nechcel, chcel si kúpiť len cigarety a odísť, no výčapník mu bez objednania dal aj pivo. Postava sa tak dostala do situácie, ktorú bolo potrebné vyriešiť a rozhodla sa pre asertívne upozornenie výčapníka, aktívnu formu odporu – „*„Nie, pivo nie,“ odpo-roval som.*“ (Mitana, 2012, s.64). Reakcia výčapníka, ktorý odmietal vyhotoviť objednávku bez piva, bola absurdná. Vyslovene protagonistu prinútil vziať si aj pivo, použil na to zastrašovanie a nadávky. Protagonista sa tak nechceno dostal do spoločenstva, v ktorom bol konfrontovaný s nátlakom, no chcel sa vzoprieť. Snažil sa nepodľahnúť a zároveň vyriešiť danú situáciu nekonfliktne.

Jeho odmietnutie vnútenej objednávky piva bolo v krčme chápané ako provokácia, ba až urážka, ktorej nikto nerozumel. Hlavná postava sa tak dostáva do centra záujmu, pretože jej reakciou sú ostatní v krčme pobúrení. Zároveň sa však dostáva aj na perifériu spoločnosti a je vyčlenená, nezapadá do profilu krčmy –stáva sa podozrivou a ostro sledovanou.

Príchodom jedného známeho, ktorý protagonistu poznal ešte zo školských čias, získa hlavný hrdina nádej na vysvetlenie týchto absurdných okolností – „*Chytil som ho za ruku. Prekvapene vypočul moje zmätené rozprávanie. ... „Nechcel si pivo? Ajajáj,“ povedal stíšeným hlasom a zúfalo pokrútil hlavou.*“ (Mitana, 2012, s.70). Známy pravdepodobne vedel o nátlaku a manipulácii, ktorá bola v krčme zrejmalá. Rozhodol sa však podporiť protagonistu, a pomôcť mu, čím v danej spoločnosti veľa riskoval. Neskôr z pozorovania postavy zistíme, že „*obhajoba sa nepodarila. Naopak. Aj on sa dostal medzi obžalovaných.*“ (Mitana, 2012, s.71). Známeho „odstránia“ z krčmy. Hrdina tak ostáva vo svojom probléme opäť sám a hľadá alternatívne riešenie.

Protagonista sa pokúsil o neúspešný útek, je blokovaný hrubou silou muža, ktorý stráži dvere. Pokúsi sa aj pohľadať známeho, ktorého dvaja rovnako oblečení muži odvedli do miestnosti, kam mali nezamestnaní zakázaný prístup. Pokus bol potlačený a protagonista opäť nechceno vzbudil pozornosť celého osadenstva krčmy. Aby ich upokojil a odpútal ich pozornosť, objednal si vodku, čo poskytl výčapníkovi pocit triumfu nad neprispôsobivým zákazníkom.

Zmiznutie známeho, ktorý bol inak stálym hosťom krčmy, môžeme interpretovať ako dôsledok jeho snahy využiť korupčné styky na pomoc niekomu, kto do profilu totality nezapadá. Pomoc bola v takejto situácii považovaná za nevhodnú, dokonca až za priestupok, ktorý musí byť potrestaný; a preto musel byť možný vplyv známeho eliminovaný. Totalitná spoločnosť krčmy pod dohľadom výčapníka nedovoľovala, aby mohol ktokoľvek pomôcť jedincovi, ktorý odporoval jeho nariadeniam. Všetky ostatné postavy sa bez protestu podriadili výčapníkovi a rovnako ako jemu, aj im sa priechli názory, ktoré vybočovali z noriem. Zmanipulovaný dav symbolizuje ľudí v totalitnej spoločnosti.

Motív nalinkovaných manipulatívnych noriem môžeme nájsť aj pomocou motívu radov, ktoré musel protagonista vystáť zakaždým, keď chcel vysloviť svoju požiadavku, pričom rady predstavovali bezpečnostné opatrenie. Fakt, že jedinci stáli v dlhých radoch umožňuje tvrdenie, že súhlasili s nariadeniami a nepriechli sa. Napokon, aj výčapník pocítil triumf nad protagonistom, až keď sa mu podarilo prinútiť ho, aby sa postavil do radu. Tento motív podporuje aj osadenstvo krčmy, ktoré už rezignovalo a apaticky pije pivo.

Samotná obrana protagonistu voči vyvíjanému nátlaku spočívala v tom, že sa snažil naoko so spoločnosťou splynúť, pričom sa v skutočnosti snažil využiť každú príležitosť na únik. Situáciu sa mu podarilo vyriešiť tak, ako si naplánoval – „*Robil som sa, že tak ako všetci ostatní apaticky čakám. Zdalo sa mi, že sa mi ich podarilo učičikať. Boli si už príliš istí. Podceňovali ma.*“ (Mitana, 2012, s. 73). Prejav aktívneho odporu ho vyčlenil zo spoločnosti, a aby nevzbudzoval pozornosť, pretvaruje sa a klame o svojom začlenení. Protagonistu môžeme interpretovať ako jedinca, ktorý sa vyslovene priechi nátlaku spoločnosti, no svoju situáciu rieši útekem, v čom sa prejavuje jeho pasívny postoj.

Na záver dodávame, že sme ponúkli interpretácie dvoch poviedok, v ktorých sme zbadali revoltu postavy. Postrehli sme dve podoby revolty, jedna smerovala od jedinca k spoločnosti a vyjadrovala odpor voči všeobecným očakávaniam a nariadeniam cez ignoráciu. Druhá podoba revolty smerovala od jedinca k jeho vlastnému vnútru a pobádala ho k odvahe vzbúriť sa voči nátlaku a voči názorom vtláčaným okolím.

Pasivita Mitanových postáv pramení v tmení akéhokoľvek konania, ktoré by vyžadovalo ďalšiu akciu zo strany protagonistu; autor zámerne ukončuje poviedky v tom bode, kde by eventuálne mohlo nastať konanie. Ak postavy majú snahu aktívne sa prejaviť, prebieha to len v ich mysli, zmôžu sa len na imaginárny odpor. Vzbúria sa, ale vo svojom „boji“ rezignujú. Snahu považujú za zbytočnú a situácie neriešia, nechávajú ich zatienené tajomstvom.

Literatúra:

HODROVÁ, D. a kol.: Poetika postavy. In: ...na okraji chaosu... (poetika literárneho diela 20. storočia) Praha 2001, s. 519 – 598.

HORVÁTH, T.: Dušan Mitana. Bratislava: Kalligram 2000. 180 s.

KRAUSOVÁ, N.: Postava, akcia rozprávač. Základy epiky. In: Miko, F. a kol.: Súradnice literárneho diela. Bratislava 1986. s. 75 – 133.

KRNOVÁ, K.: Mnohotvárnosť formy (poviedky Dušana Mitana). In: Slovenská literatúra, 1995, roč. 42, č. 5, s. 342 – 350.

KRNOVÁ, K.: Prozaik Dušan Mitana. Bratislava: Metodické centrum 1995. 28 s.

MITANA, D.: Psie dni. Levice: KK Bagala 2012. 141 s.